

NEMZEDÉKI BESZÉDMÓDVÁLTÁS A KISEBBSÉGPOLITIKÁBAN

Tóth Károly levele Dobos Lászlóhoz, 1986

FILEP TAMÁS GUSZTÁV*

Bevezető Tóth Károly leveléhez

Az alább kéziratból közölt, Tóth Károly hagyatékában fennmaradt, családja által őrzött levél, amelyet nem küldött el a címzettnek, a csehszlovákiai magyar szellemi elit az 1980-as évek második felében bekövetkezett ideológiai-politikai szemlélet- és irodalmi nyelvi kódváltásának dokumentuma.¹

A közlés indokaként, a szöveg kontextusba helyezéséhez és értelmezéséhez az alábbiakat tartjuk nélkülözhetetlenek elmondani; elsőként a címettről és a levél írójáról:

Dobos László (1930–2014) író, politikus, szerkesztő, az 1960-as években, az 1970-es évek elején a csehszlovákiai magyarság egyik „hivatalos”, de a prágai tavasz reformszelleme által pozícióba emelt vezetője, 1958-tól tíz éven át az az évben indult, jórészt általa kiharcolt, az 1989-es politikai fordulatig *egyetlen*

* A szerző történész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetének munkatársa. E-mail: filep.tamasgusztav@tk.hun-ren.hu

¹ Tóth Károly egy vele készült, hagyatékában kéziratban fennmaradt interjúban (melyről kiderülhet még, hogy esetleg egy nyelvileg pontosított és rövidített formában megjelent beszélgetés közöletlen részlete) kitér a most közreadott levélre: „Volt egy levél is, mondjuk ez nem fogalmazott ilyen élesen, mert ez egy nyilvános fórumon zajlott, emlékszem, hogy én ezt megfogalmaztam levélben is, amit a Dobosnak akartam intézni, végül is nem küldtem el, ami énszerintem, mondjuk az én nézetem és a Dobosékhöz fűződő viszonyomban egy alapvető dolog volt, mert ebben leíródott az, hogy az egyes tételek sorba véve, mik a különbözőségek. Tehát itt valamiképpen rögzült az, írásban is rögzítettem azt, hogy hol vannak a határok, a fölfogásbeli határok, az ő álláspontjuk, a mi, az én álláspontom között. És ez már azt jelezte, már az a vita is azt jelezte, hogy itt igény jelentkezik arra, hogy a kisebbségi kérdést már nem novellákon keresztül kell képviselni, hanem politikailag kell fölállalni, aminek mondjuk a legvégső megfogalmazása az a *Literárny tízdemnikbe* Sándor Nórával közösen írt írásunk volt, egy magyarországi szlováknak a cikkére, amelyikben gyakorlatilag ezek a tézisek öltöttek formát, már nem a Dobosékkal szemben, hanem pozitív módon megfogalmazva és a *Tízdemnikben* megjelent cikkel szemben. Tehát az, hogy az etnikum, mit jelent az, hogy nemzetiség, nemzeti kisebbség, hol vannak a különbözőségek és az értelmezésekből milyen következmények származnak, alkotmányjogi szempontból vagy más egyéb szempontokból.”

csehszlovákiai magyar irodalmi folyóirat, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, 1968-tól 1971-ig a Csemadok elnöke, 1969 januárjától 1970 tavaszáig a Szlovák Szocialista Köztársaság tárca nélküli minisztere. E korszak nemzetiségi intézményeinek gyarapodása részben az ő nevéhez köthető. Az ún. normalizáció során leváltották, majd a minisztersége alatt felfüggesztett kiadóvezetői pozíciójába tért vissza a Madách Könyvkiadóhoz (a szintén egyetlen csehszlovákiai magyar kiadóhoz), a tisztogatás következő fázisától pedig annak műszaki és gyártási részlege vezetőjeként dolgozott. Szépirodalmi munkái közül a közösségi önismeret szempontjából a legjelentősebbek a *Messze voltak a csillagok* (1966), a *Földönfutók* (1968) és az *Egy szál ingben* (1976) című, hagyományosabb prózapoétikai elvek alapján szerződő, ám esztétikailag is értékes regényei. Majdnem húszévnyi félreszorítottságát követően 1989 után mind a kulturális, mind a politikai életben aktivizálódott. 1989-től a Csemadok tiszteletbeli elnöke, 1990–1994 között az Együttélés Politikai Mozgalom képviselője a szlovák törvényhozásban, csehszlovákiai, illetve szlovákiai pozícióin kívül egy időben a Magyarok Világszövetsége társelnöke, majd régióelnöke volt. 1994-től a magánosított Madách-Posonium Kft. tulajdonosa és ügyvezető igazgatója.

Toth Károly (1959–2016) történész, irodalomtörténész, politikus, tudomány-szervező magyar–történelem szakon végzett a pozsonyi Comenius Egyetemen, majd néhány évig segédmunkás; 1987-től a Madách Könyv- és Lapkiadó eredeti irodalom szerkesztőségének tagja, mely a csehszlovákiai magyarság egyik „agyközpontja” s egyben az ellenzéki gondolkodás centrumainak egyike volt. Fontos feladatot vállalt az Új Mindenés Gyűjtemény társadalomtudományi évkönyvsorozat szerkesztésével és a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer koncepciójának kidolgozásával (majd 1994 utáni megvalósításával). Döntő szerepet játszott a csehszlovákiai magyar szellemi elit egy részének politikai aktivizálásában, az 1989-es prágai forradalom napjaiban az ő kezdeményezésére jött létre az első politikai szerveződés, a rendszerváltás folyamatában Szlovákián belül fontos szerepet játszó Független Magyar Kezdeményezés, amelynek szóvivője, 1990–1991-ben elnöke is volt. Utóbb egyik alapítója és szóvivője lett a 2009-ben alakult Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának. Kulcsszerepe volt a Fórum Kisebbségkutató Intézet, s ezáltal a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer kereteinek megteremtésében; 1996-tól 2014-ig a Fórum elnökének funkcióját töltötte be.

Az 1970-es évek elejétől, amikor a katonai megszállást követő normalizáció begyűrűzött a csehszlovákiai magyar szellemi életbe (valamivel később, mint a neosztálinisták számára természetesen fontosabb csehbe és szlovákba), a csehszlovákiai magyar közéleti nyelv a kommunista terminológiának a kisebbségtörténet népszerű mítoszaival való kontaminálódásából jött létre, magyar érdekképviselőt csak a párt- és állami formákon belül létezhetett, s a megnyilatkozások a hivatalos szemléletből eredtek és e nyelvhez kapcsolódtak, esetleg óvatosan tágitani iparkodva a kereteket. A klisében ott volt egyrészt a kisebbségtörténet torz öröksége

(a baloldali hagyomány túlhangsúlyozása), a lényegében tisztázatlan, szólamszerű „hídszerep”, másrészt az 1944–1948/49 közötti hontalanság éveinek így-úgy kimondható (de tudományosan fel nem dolgozható) emlékeihez való kapcsolódás (az erről szóló első monográfia, Janics Kálmán *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után, 1945–1948* csak Nyugat-Európába csempészve jelenhetett meg 1979-ben, retorziókat vonva szerzője fejére), valamint az abból a tényből származó feszültség, hogy a háború után kollaboránsnak vagy „fasisztának” minősített szlovákiai magyarság valójában a Tiso-féle Köztársaság egyetlen olyan közössége volt, mely távol tartotta magát a nemzetiszocializmustól és a szlovák úgynevezett „klerofasizmustól”. A szellemi elit súlyos sebe volt mindközben, hogy Magyarország hivatalosan „lemondott” a csehszlovákiai magyarság érdekeinek védelméről, a magyarországi közvélemény számára pedig, tisztesség ne essék szólván, közömbös volt az ottani magyarság léte.

Az éppen 1968 környékén színre lépő fiatal költők és írók eszköztára jócskán eltért a sémától. A korábbi generációk kiemelkedő költői (Tózsér Árpád, Zs. Nagy Lajos, Cselényi László), prózaírói (éppen Dobos és Duba Gyula) jelentős munkákban haladták meg a korábbi szintet, s a néhány felkészült kritikus, irodalomtörténész (Konesol László és megint csak Tózsér, illetve a két világháború közötti szellemi örökség értékes részét tudatosító Turczel Lajos) fontos pontokon változtattak ezen a képen az irodalomértés szakszerűsítésével, magyar és külföldi hagyományvonulatok honosítási kísérleteivel. Nemzedékszíntén azonban az ún. Vetés-nemzedék kezdett eleve más nyelvváltozatokat használni. Csak néhányukat említve: a költők közül Tóth László, a *Regio* alapítója, továbbá Varga Imre, a prózaírók közül pedig főképp Grendel Lajos nevéhez kötődik a változás. Ám az 1970-es években indulók közül a normalizáció viszonyai között sokan elszigetelődtek, elhallgattak, esetleg kénytelenek voltak áttelepülni Magyarországra.

1983-ban a helyi Csemadok keretében indult az egyébként részben spontán szerveződésű Iródia-mozgalom, melynek Hodossy Gyula volt a vezetője, s amely a reformmozgalom óta minden korábnál nagyobb lélekszámú fiatalt (alkotókat, közreműködőket, közönséget, olvasói kört: mintegy két-háromszáz főt) mozgósított, és három éven át szinte pályán kívül dolgozott, építkezett sikeresen, egyedül az érsekújvári Csemadok-alapszervezet anyagi és a Madách Kiadó szerkesztői, főképp Grendel Lajos és Balla Kálmán szellemi támogatásával. 1986-ban azonban tevékenységét hivatalosan felfüggesztették, sokszorosított füzeteit betiltották. Az Írószövetség Magyar Szekciója a saját kebelén belül létesített Fiatal Írók Köre megalakításával a csoport letehetősebb tagjait átmentette ugyan, de a mozgalom maga (ezzel is) kanalizálódott. 1986-ban a Madách-szerkesztők agilitása folytán sikerült megjelentetni a nemzedék letehetősebb költőinek és prózaíróinak *Próbaút* című antológiáját (az Iródia-címváltozat még szerepelt a kinyomtatott borítón, ami aztán zúzdába került; közben derült ki, hogy a szerveződés nevét már nem lehet leírni). Bár az Iródia (legalábbis fő vonulata) eredetileg a „tisztá

irodalom” művelését tekintette feladatának, utóbb tudományos, néprajzi és dokumentációs csoportja is megszerveződött. Igen fontos szerepe volt az egészben a csoporthoz kezdettől csatlakozó történészeknek, Tóth Károlynak és Öllös Lászlónak. Tóth az Iródia Fórum alapító tagja volt. Talán ez volt az első eset, amikor egy kulturális szerveződésen belül kísérlet történt irodalom és tudomány módszertani és szervezeti szétválasztására a normalizáció kezdete óta.

Ez a legális, bár mint a csoport betiltása jelzi, szintén nem politikamentes szál. Az emlegetett normalizáció korszakának félidejében, 1978 tavaszán viszont Duray Miklós vezetésével megalakult a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága nevű illegális polgárjogi szervezet is, amelynek munkájában Tóth közvetlenül részt vett (miközben a Durayval szembekerülő Janics Kálmánnal is kapcsolatban állt), s amellyel Dobos László neve is már a kezdetektől összekapcsolódott (az bizonyos, hogy a CSMKJB elleni első, 1979-es rendőri akció idején ő is azok közé tartozott, akiket bekísértek és kihallgattak).

Tóth azonban, s ebben természetesen szerepe volt a közép-európai második nyilvánosság – nyilván a szovjetunióbeli fordulatot is kihasználó – aktivizálódásának, sőt, a tömegekkel való kapcsolatépítésének is, az illegális munkát szükségmegoldásnak tartotta, szerinte a szlovákiai magyar értelmiség, a hatalomhoz nem vagy lazán kapcsolódó közéleti személyiségek szemléletváltására is nagy szükség van. Ebből (is) könnyen kialakulhatott az a nemzedékközi feszültség, amelynek az alább közölt levél is a tükré lehet. A fiatalok politikusabb hányada, de részben még a 68-asok szemében is a nyelvi kód cseréje az ideológiai változás előjele, sőt, egyben előidézője volt. Ez elemezhető ki részben Tóth Károlynak az Iródia-csoporttal kapcsolatos tanulmányaiból is, bár mindezek a kérdések a korszak legjelentősebb epikai teljesítményei, Grendel Lajos regényei kapcsán váltak igazán aktuálissá, különös tekintettel a levélben is említett rendezvényre, melynek Grendel prózája volt a tárgya. A vitában a bevezető előadást tartó Tóth Károly megint kulcsszerepbe került.

Talán nem célszerűtlen röviden utalni arra, hogyan látta a fenti kérdéseket és összefüggéseiket Tóth Károly az Iródiával kapcsolatos tapasztalatok (az „autonómia-kísérlet”) fényében egyik valamivel későbbi tanulmányában (*Autonómia-kísérlet*, 1989, adatát lásd a levél jegyzeteiben). Eszerint 1948/1949 után a csehszlovákiai magyar kultúra kényszerűen „elirodalmiasodott”, a kisebbséget érintő problémák csak az irodalmon keresztül nyilatkozhattak meg, következésképpen az kényszerűen magára vállalta „a kisebbségi politizálás és ideologizálás, tehát egy kisebbségi politikai kultúra, illetve egy kisebbségi önreflexió megalkotásának a terheit is”, ami által viszont maga is átpolitizálódott és átideologizálódott. Ez szerepének fölértékelődéséhez vezetett, monopolizált helyzetbe került; ugyanakkor szigorúan centralizálttá vált, s helyesnek gondolta, ha a külső szemlélő számára hamis egységet mutat. Ideológiai-politikai szerepe azonban nem volt teljesen visszatetsző és nem volt feltétlenül káros (mint a „békétábor” nemzeti irodalmiái): „A létezés felmutatásával és demonstratív felvállalásával volt egyenlő”, s ez részben ellenzéki szerepet is jelentett

a marxizmussal és a nacionalizmussal szemben, amit viszont ellensúlyozott valódi vagy kényszerlojalitásával. Tóth kulcsmeghatározása szerint ez a szellemi elit egyfajta „lojális ellenzékiséget” képviselt. Mindez tükröződött az irodalom önreflexiójában is, az „emberközpontú”, „történelemközpontú” irodalomról szóló elméletekben, miközben tisztázatlanok maradtak magának az irodalomnak a mibenléte, valódi szerepe, lehetőségei, ráadásul így újratermelődött a sematizmus egyik válfaja. A szervezett irodalmi élettel s az irodalmi mítoszokkal szemben az újonnan színre lépők közül többen mindvégig opposzióban maradtak; az Iródiások emiatt szembesültek például a „nemzetárulás” vádjával is, miközben éppen a neosztálinizmus számolt le velük. Tóth utal rá, hogy az Iródiások tudatosították: a csehszlovákiai magyar kultúra „egyik legérzékenyebb pontja” a tisztázatlan, elemzetlen, az adott időpontban „kultikus” értelmében vett hagyomány kérdése. Maga az Iródia utóda, a FIK egy ellenkultusz, a fiktív Tsuszó Sándor hagyományának megteremtésével reagált erre a problémára (a róla szóló alaptanulmányt éppen Tóth Károly írta). A fiatalok magának a csehszlovákiai magyar irodalomnak a rákfenéjét „lokális jellegében és differenciálatlanságában” látták, amit az is kifejezett, hogy az irodalmi élet szemléleti, irányzat- és értékeszménybeli tagolódást el sem tudott képzelni, pusztán nemzedékit. Tóthék ezzel szemben fórumot kívántak teremteni az eltérő felfogások közvetítésére, ezért készítették el egy második folyóirat tervét, kapcsolódva a cseh és szlovák értelmiségnek a meghirdetett „peresztrojkat” kihasználni kívánó megmozdulásaihoz. Néhányuk emellett az illegális politizálást választotta. Ebben a helyzetben találta őket a bársonyos forradalom.

A levélben fontos szerepe van egy Dobos-novellának, amelyet Tóth elemez, s amelyről azt írja, hogy „valamikor a hetvenes évek elején íródhatott, legalábbis azoknak az éveknek az atmoszféráját idézi”. Az bizonyos, hogy az írásban tárgyalt esemény, a novellahősök budapesti föllépése, tudta ezt ő vagy sem, napra azonosítható. 1968. február 11-én, azaz a reformkorszak, a „prágai tavasz” idején, fél évvel a Varsói Szerződés intervenciója előtt került sor a Magyar Írók Szövetségében a pozsonyi *Irodalmi Szemle* bemutatkozására Sunyovszky Szilvia, a pozsonyi Színművészeti Főiskola hallgatója, továbbá Tözsér Árpád költő-szerkesztő, Kovács Lajos operaénekes, az estet rendező Galán Géza színész-rendező és Dobos László részvételével. Természetesen novelláról van szó, nem irodalomtörténeti emlékezésről, így a történet referencialitásai esztétikai szempontból nyilván közömbösek, viszont tény, hogy a közönségben ülők közül többen is – Győry Dezső, Veres Péter, Czine Mihály – egyértelműen azonosíthatók, ahogy az Írószövetség részéről az estet szervező Fábián Zoltán is. Ez azért nem mindegy, mert azt, amit Tóth Károly egy „jelentéktelennek is felfogható” „színészcsoporth” alkalmi budapesti vendégszereplésének tekintett, maga Dobos utólag a csehszlovákiai magyar kultúra „első kitörésének”, a háború utáni első nagy külföldi demonstrációjának nevezte, s más nemzedéktársai is így minősítették. S talán beleolvasható a szövegbe, hogy ezt az eseményt az a csehszlovákiai

reformszellem tette lehetővé, amelynek a páncélosok nem sokkal később véget vetettek. Azt csak találgatni lehet tehát, azonosíthatta-e Tóth a novella valóság-vonatkozásait, s ha nem, befolyásolta volna-e értelmezését bármilyen ezzel kapcsolatos háttérismeret.

A levél gépiratban maradt fent (Tóth az akkori általános gyakorlatból sejtethetően talán kéziratos vázlatot sem készített hozzá), írója a gépelt szöveget kétszer javította, előbb tollal, utóbb ceruzával (lényegesen több a tollal történt javítás, s a rögtön szembeszökő hibákat is érinti). A mostani közlésnél a szöveget lappangó kéziratnak, nem pedig levéltári dokumentumnak tekintettük. Szerzője különféle toldásait éppúgy külön jelölés nélkül iktattuk a szövegbe, mint ahogy az általa már javított gépelési, egybe- és különírási hibákat, elütéseket, vonzatokat, sőt, saját, betűtöbbleteket és -hiányokat, valamint a központoszást illető javításainkat sem jelezzük. Egy-egy indokolt esetben apró kiegészítéseinket szögletes zárójelbe tettük. A gépirat szerzője általi, a kétszeri újraolvasás során törölt szövegrészeket viszont, függetlenül attól, hogy Tóth simán lecserélte vagy egyszerűen kiiktatta őket, lábjegyzetben közöljük, bár csak néhánynak van közülük tartalmi vonatkozása. Tóth a margón bizonyos szövegrészeknél függőleges vonalakat húzott, felkiáltó- illetve kérdőjelet tett; feltehetően csak önméltóztatóként, hogy az ott tárgyalt kérdések kulcsjelentőségűek, esetleg további dokumentálódást igényelnek (hogy a szöveg végleges lezárásához vagy a benne foglaltak továbbgondolásához-e, azt nem tudjuk). E helyekre szintén lábjegyzetben utalunk. A dokumentum egy-két mondatának tisztázatlanságai az üzenet tartalmára összpontosító (mint publikált írásai mutatják, nyelvi rendkívül igényes és pontos, egyébként kiadói szerkesztőként dolgozó) szerző figyelmét a második olvasásnál is elkerülték, ezekre [sic!]-kel, illetve lábjegyzetben hívjuk föl a figyelmet. A levélben említett irodalmi művek címét kurziváltuk.

A szöveg közlésének engedélyezéséért Sándor Eleonórának mond köszönetet a *Regio* szerkesztősége.

Tisztelt Dobos László!

Amióta elhatároztam e levél megírását, tépelődöm, s azt hiszem, vagy inkább remélem, utána is még hosszú ideig tépelődni fogok azon, vajon igazságos-e egyetlen – nem is biztos, hogy a legfontosabb – írása kapcsán véleményt-ítéletet mondani arról az írói-közéleti magatartásformáról, melyet (sok társa közt) Ön reprezentál leginkább kisebbségi világunkban.

Ha nem ismerném (még ha nem is minden részletében) pályafutását, írói, közéleti és politikai tevékenységét, talán könnyebb lenne a dolgom, hiszen akkor a fiatalos hevület, a dolgok nem ismeréséből adódó vakmerőség és éles hang helyettesíthetné a tépelődő és bizonytalanságokkal küzködő világomat, ráadásul akár elnézhető és megbocsátható is lenne. Könnyebb lenne a dolgom akkor is, ha, úgy mond, nemzedékem nevében szólhatnék, s szerepem pusztán arra korlátozódna, hogy két eszmerendszer között az egyezéseket és különbözőségeket kimutassam. Egyöntetűen azonban nem állíthatom, hogy nemzedékem tagjai minden kérdésben osztanák a véleményemet.² Tehát a magam nevében írok. Ezért is választottam a magánlevelet kritika helyett, no meg azért is, mert így talán nyíltabb és őszintébb tudok lenni, hiszen kevésbé kötnek cenzori és öncenzori elvek, kötöttségek. Levelem bizonyos tekintetben kapcsolódik a tavaszi Grendel-vitához is,³ amennyiben választ kíván adni azokra a kérdésekre is, melyeket akkor előadásomból⁴ hiányolt, s oly pontosan és bizalomkeltően felvázolt.

Az írás, melynek kapcsán véleményemet megfogalmaznám, *Grácia* című novellája az Irodalmi Szemle legutóbbi számából.⁵ Nem tudom, hogyan értékeli e novellát, mennyire véli reprezentatívnak irodalmi munkásságában, hogyan könyve-li el színvonalát – lehet fontos ön számára, lehet csak amolyan „melléktermék”. Megjelentetése mindenestre alkalmassá teszi a vizsgálódásra, és esetleg bizonyos tapasztalatok levonására. Itt jegyezném meg, hogy bár szeretnék szorososan a novellából kiindulni és a novellánál maradni, nézeteimet nagyban befolyásolja majd

² A következő mondat a gépiratból törölve: „E nemzedék legfőképpen irodalmi célokat követ, s ezeket egyelőre más céljaival nem egyeztette, még ha azok bizonyos tekintetben (egyeseknél) meg is jelentek, meg is fogalmazódtak már.”

³ 1986. május 8-án a Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának kritikai szakbizottsága „munkagyűlés”-en vitatta meg Grendel Lajos prózairói teljesítményét. A vitaindítót Tóth Károly tartotta az *Irodalmi Szemle*ben korábban megjelent tanulmánya alapján. A vita anyagát Haraszti Mária lejegyzésében és szerkesztésében kivonatossan közölte az *Irodalmi Szemle* 1986/7. száma (645–653.) *Kerekasztal-beszélgetés Grendel Lajos könyveiről* címmel. A vitában részt vett Duba Gyula, Zalabai Zsigmond, Tóth Károly, Tözsér Árpád, Dobos László, és végül Grendel Lajos is megszólalt.

⁴ Tóth Károly a szakmai vitát bevezető előadását az alábbi, korábban megjelent tanulmánya alapján tartotta: *Legvégső (formai) (ön)leszámolás. (Az ábrázolástól az őszinteségig vezető út Grendel Lajos regényeiben.)* Irodalmi Szemle, 1986. 3. szám, 262–270. L. még: Tóth Károly: *Leányvári ébredés. Cikkek, esszék, tanulmányok.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó, 1994, 79–98.

⁵ Dobos László: *Grácia.* Irodalmi Szemle, 1986/7. 582–594.

az az ismeretanyag és felfogás, melyet a kisebbségi magyar irodalomról és magáról a kisebbség helyzetéről az elmúlt pár évben összegyűjtöttem és kialakítottam. Ezért előfordulhat, nem leszek, már ami a novellát illeti, túl igazságos, de mert – s ezt újra hangsúlyozni szeretném – nem csak a novelláról van szó, nem bánom.

A novellát az emelkedettség, a „nagy” és „komoly” dolgokhoz közelítő imádat és félelem, a fennkölttség,⁶ a *pátosz* hatja át. E pátosz már önmagában is kísérteties, esztétikai funkciója pedig, bár biztosan magyarázható, elégségesen nem indokolható. Bizonytalanná teszi e pátosz érzékelését és befogadását az a tény, hogy nem tudni, miből táplálkozik, mihez kötődik: 1) a novella tematikájához-e (nemzetiség) vagy 2) a novella „hősnőjéhez” (Grácia). Ez utóbbinak a jelentése oly sok irányba elvitt, hogy a nevéből fakadó istennői voltról nehéz megállapítani: mitológiai, nemzetiségi vagy éppen „szexistennőről” van-e szó. Ám akárhogyan is, sem a témához, még ha a nemzetiségről van is szó, sem a nő alakjához e pátosz nem köthető. Ugyanis, ahogy ezek a novellában helyet, funkciót és szerepet kapnak, az aligha emelkedettséget követel meg, inkább valamilyen önpusztító, vagy csak önmagát célba vevő groteszk, szatirikus hangvételt.⁷ A novellában⁸ valahol jelenvalónak érzem ezt az oldalt is: Grácia és a négy férfi viszonyában. E viszony a maga együgyűségében már-már drámai,⁹ éppen a fennkölt hangvételt kezdi ki, feszíti, kérdőjelezi meg valahol. De éppen ez az, csak eddig megy el (ha ugyan tényleg elmegy eddig). *Azt nem roncsolja szét.*

Ha a novella nyelvi megformáltságából indulok ki, már egyöntetűbb a helyzet. A pátosz nyilvánvaló, és semmi ellene nem szól. „Különváltak a társaságtól, ahogy a föld az ősködtől – így lettek új világ.” „Ha már találkoztunk, *tegyünk is* [...], készítsünk *programot, gondolkozzunk koncepciózusan*, programot a *saját* életünk-ről.” „Lelkesült indulás a szűknek vélt közeliből a nagynek remélt távoliba – Európába.” Stb. Stb. Stb. Idézhetném a sorokat, félek, szinte az egész novellát, a párbeszédeket különösképpen. Ez a stílus nemcsak nem természetes, hanem egyenesen kínos. Mert bár (pl.) a „vers költője” az előtte térdeplő Grácia szavait „a költői élet elégtétele”-ként foghatja fel, vagy a „parasztíró” „leckének”, „felkiáltójelnek” tarthatja az előadást, mégsem hinném, hogy Grácia szavalata jelentené azt a legleget, sem az előadás azt a varázsütésszerű pillanatot, melytől minden világossá válik és magyarázatot nyer, amit egyébként a megfogalmazás, a stílus, a pátosz sugall. A valóságban inkább lehet szó a költő belső kuncogásáról vagy a „parasztíró” patetikus megnyilatkozásáról, arról az álszeméremről és a pillanat kívánta kínos odafigyelésről, ami egyébként Budapestre az ilyen témák iránt jellemzőbb. Ráadásul

⁶ Innen kihúzza: „egyszóval”.

⁷ Ez után kihúzza: „Be kell vallanom, kissé elbizonytalankodom ezeket leírva, félek, erősen fogalmazok.”

⁸ Innen kihúzza: „ugyanis”.

⁹ Innen kihúzza: „hiszen”,

sem a „parasztíró”, sem a „költő”, sem a „tölgyfatermetű egyetemi tanár” ezért el nem marasztalhatóak, hiszen csak *elvárásoknak* tettek eleget.

De még talán ezeknél is szemléltetőbb a vetköztetés pillanata, a költő *patrióta-kifakadása*: „Grácia [...], ha akarod, én elmegyek oda, ahol születted, bejárom a házat, a tájat, én mindent akarok tudni rólad.” Stb.

Úgy gondolom, ez a pátosz bizonyos írói programnak a megnyilvánulása, mely azonnal jelentkezik, mihelyst bizonyos fogalmakat kiejtünk a szánon. Ez az a pátosz, amelyről Ágoston Vilmos¹⁰ írta a romániai magyar lírával kapcsolatban nagyon helyesen: „A pátosz, ami valamikor emelkedettséget, álproblémákon túllátó bölcsességet jelentett, visszatetszően az álproblémák megoldásává egyszerűsödött, és nem téveszthetjük össze a lírával, ami [a] szigorúan végiggondolt logikai ellentmondásoknak nem [a] megoldását, hanem [a] művészi transzponálását jelenti.”¹¹

Valahol ezen a ponton tér el novellája az esztétikai és lélektani (Grácia és a négy férfi viszonyában erről van szó) szempontoktól más, a novellával csak erőszakoltan egyeztethető szempontok felé.

A novella ugyanis nem szerzteágazó, inkább sok mindenből összegyűrt valami. Központja Grácia, „pereme” a négy férfi – róluk szól a novella. Grácia – miért, miért nem – elbűvölő, talán mert nevéből adódóan tényleg istennő, talán mert az egyetlen nő a férfiak között. A négy férfi – fogalmazzunk enyhén – gátlásos. Grácia különösebben nem aktivizálja magát, megmarad a neve kínálta szerepben. Ha történésről, konfliktusról beszélhetünk, az csak ebből fakadhat. És így is történik. A négy férfi végül is tétlen marad – Grácia nem ok nélkül tesz enyhén szemrehányó megjegyzést végszóként. Meg kell jegyezzem, a novella már itt túlnő önmagán, afféle „négy testőri” romantizmusa révén, de ez a kisebbik baj.

Nagyobb bajnak tekintem, hogy a novella ezen túl másról is szólni akar. Ez a más pedig nagyon sok minden. Annakra sok, hogy az alapproblémát beárnyékolja, végső soron annak kárára lesz. Nehéz még felsorolni is: nemzetiség, nemzetiségi kultúra, a nemzetiségi kultúra nem ismerete, nemzetiségi színjátszás, kisszínpadmozgalom, nemzetiségi önszemlélet, vagyunk-tudat, „Hazánk-Európa”-mítosz,¹² humanista élcsapat, irodalmi hagyományok, kulturális építkezés-épülés, Magyarország, ki ismer bennünket?, mutassuk meg magunkat!, küldetés-program, az

¹⁰ Ágoston Vilmos (1947–2022): kritikus, esztéta, esszé- és regényíró, Erdélyben a köznyelvben „Bretter”-iskolának nevezett (lazán összekapcsolódó) elméleti csoport tagja; 1985-ben Magyarországra települt. Az Amerikai Egyesült Államokban hunyt el.

¹¹ Az 1970-es évek végén Ágoston Vilmos szerkesztette az új erdélyi költőgeneráció bemutatkozó antológiáját: *Kimaradt Szó. Fiatal költők antológiája*. Összeállította Ágoston Vilmos. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1979. Az idézett passzus Ágoston *Levél Kápjének* című, az említett kötetben az előszó szerepét betöltő írásából származik (12. p.) Az idézetből hiányzott néhány névelő, ezeket szögletes zárójelben pótoltuk.

¹² Utalás Fábry Zoltán életművére, világképére, az ebből képződött hagyományra, konkrétan az alábbi kötetre: Fábry Zoltán: *Hazánk, Európa. Válogatott tanulmányok*. Bratislava: Tatran Magyar Üzem, 1967.

írántunk tanúsított megértés ábrázolása, ó, Budapest! stb. Sajnos és nem véletlenül – hangot kap mindezek propagálása is. Óvatosan ugyan, de követendő példa lesz az az út, melyet „hőseink” bejárnak, az az eszmekör, amelyet felvállalnak, az a mondanivaló,¹³ amiről beszélnek...

Azt az állításmat, hogy mindezek erőszakoltan belegyúrtak egy egyébként nagyon jól elgondolt lélektani novellába, mi sem bizonyítja jobban¹⁴ hogy miután a „nemzetiségi” téma elérte katartikus kicsúcsosodását, mintegy a „küldetés” célt ért a budapesti út révén, ez [az] egész el is tűnik, kész, ez volt, ennyi volt, s a novella ott folytatódik, ahol elkezdődni alig tudott.

Nem a két probléma (nemzetiség és irodalom) össze nem egyeztethetőségében rejlik a probléma, alább erről még lesz szó, az irodalomban a kisebbségi¹⁵ lét ábrázolása fontos szerepet játszhat. Az összeegyeztethetőség járható útjára példaképp Grendel regényeit lehetne felhozni, azokból is az *Áttételek*¹⁶ egy epizódját, melyben¹⁷ még¹⁸ a *lélektani* elem is jelen van, amikor az elbeszélő a szlovák lánnyal intimen elvonul, s az elbeszélő nemzetiségileg lesz „gátlásos” egy tisztán szexuális ügy kapcsán. Novellája esetében inkább szexuális gátlásosságról van szó egy mérőben nemzetiségi probléma kapcsán, ami ráadásul még motiválatlan is. A kettő pedig nem ugyanaz, és egészen eltérő szemléletről tanúskodik.

És ez az, amiről a novella kapcsán szólni kell. Mint már említettem, a novellában adott a lehetőség, hogy a nemzetiségi probléma e *hagyományosnak* nevezhető kezelése az emberi együgyűségen elbukjon, meglehet az írói szándék is követett ilyesmit, ebben a formájában azonban csak annyi derül ki, hogy a „küldetés” minden másnál fontosabb, ennek felvállalása még akkor is hasznos dolog, ha más vágyaink esetleg nem teljesülnének. Mivel végül¹⁹ a „frontok” nem tisztázódnak, burkoltan, a *kimondottak* mellett szerepet kapnak a sejtethető vagy sejtetett dolgok is, a sorok közei is tartalommal telítődnek, és tetőzik a zűrzavar.

Igen, *zűrzavar!*

Azt hiszem, az írás, ha szigorúan irodalmi szempontoknak rendeljük alá, nem alkalmas más célok kifejezésére, olyan célokéra, melyek másutt és más eszközökkel érhetők el. Mondom ezt²⁰ akkor is, ha tudom, más eszközök, más alkalmak erre (ma) nincsenek. Ez az a fontos pont, az a lényeges hozadék, ami az íródiások írói elveiben nyer mostanság kifejezést, még ha nyíltan hangot ez nem is kapott, még ha a jövőben, féltő, a maga eredetiségében és leleplező hatásában nem is lesz

¹³ Innen törölve: „amit felvállalnak”.

¹⁴ Innen törölve: „mint az”.

¹⁵ Innen törölve: „tudat”.

¹⁶ Grendel Lajos: *Áttételek*. Bratislava: Madách, 1985.

¹⁷ Innen törölve: „ugyanez”.

¹⁸ A margón tollal húzott függőleges, inentől a bekezdés végéig terjedő szövegrészt kiemelő vonal.

¹⁹ Innen törölve: „is”.

²⁰ Innen törölve: „annak tudatában, hogy”.

lehetősége kibontakozni, de amiért már most annyi bizalmatlanság és kételkedés érte őket. (Itt utalnék a Grendel-vitára, amikor Ön a valósághoz való kötődésről beszélt.²¹) Nincs másról szó, mint az Ágoston Vilmos-idézetben megfogalmazottról. A művészi „transzponáláson” van a lényeg, mely folyamatban maga a téma (és más egyéb eszköz) ennek, és csak ennek rendelődik alá, és sose történhet ez megfordítva, hogy valamely téma (legyen az bármily fontos, égető) a művészi szempontokat háttérbe tolja. Így az irodalom *szócső* lesz, és nem irodalom. Megjegyzem, az íródiások ezt a fajta irodalmat *apolitikus irodalomnak* nevezik, azt hiszem, helytelenül. Politikus irodalom ez is, de még mennyire (!), és ha elvileg ettől valaki mentesíteni is szeretné, jelen környezetünkben meg nem teheti: mert úgymint politikussá teszik (lásd Iródia²²), hiszen felénk az apolitizmus nagyon magas fokon művelt politikát jelent; másrészt – és ez a fontosabb –, mert megfosztja előbb magát, majd az irodalmat egy nagyon fontos létélménytől, a kisebbségi lét élményétől, pontosabban nem megfosztja, meg *kell* hogy fossa ettől.

Inkább arról van szó, hogy magának *az irodalomnak, a témakezelésnek*, és legfőképp a *témának* az át- vagy felülértékelésén múlik a dolog. A hagyományos fel fogás vagy a kialakult irodalmi hagyomány felülértékelésén.

Bár a novella elemzése ezt már meg nem engedné, mégis hadd térjek ki röviden és vázlatosan *e téma* körüli kérdésekre is. A novellában ezt a kisszínpadi „betét” szemlélteti legjobban, nem véletlen, hogy idézése a novellában oly fontos szerephez is jut. Az „Új arcú magyarok”,²³ a „Hazánk, Európa...”, a „vox humana”,²⁴ a balladikus fennköltség...²⁵

Az a fajta szemlélet ez, mely létezésünkől (a „vagyunkból”) olyan erényt kovácsol, mely szinte félistenné avat. Együgyűségünk káprázat, minden hibánk erény,²⁶ erényeink istenné avatnak, és Európa ősz feje fölé mint a humanizmus

²¹ Dobos felszólalása a vita kivonatos közlésében: *Kerekasztal-beszélgetés...*, 650–651. p.

²² Az Iródiáról, a nemzedéki nyelvváltásról, a fiatal írók csoportját ért retorziókról lásd Tóth Károly: *Autonómia-kisértet. Ellenzéki Unio*, 1989/5–6., 126–131., illetve uő: *Leányvári ébredés*, 41–62.

²³ A terminus, metafora, illetve egyre inkább szimbólum eredetileg az 1918-ban kezdődő főhatalomváltás utáni első csehszlovákiai magyar nemzedék „élcspatára” (elsősorban a Sarló mozgalom tagjaira) vonatkozott. Győry Dezső verse alapján a szociálisan érzékenynek, demokratikus gondolkodásúnak, a nép iránt elkötelezettnek, az összmagyarság számára is példamutatónak tekintett csoport, később pars pro toto az egész csehszlovákiai magyar kisebbség epitheton ornansa. A Sarló (a korszakra jellemző módon) éppen azért maradhatott a diktatúra egész korszakában haladó hagyomány, ami bukását, illetve szétzilálását előidézte: vezetői egy része az 1930-as évek elején belépett a kommunista pártba.

²⁴ Fábry Zoltán életművének az író által közösségétől, a csehszlovákiai magyar kisebbségtől is számon kért kulcsfogalma, „a szlovákiai magyar irodalom küldetéses jelszava”, magatartás-és stíluseszmény, beleértendő a hábortellenesség, antifasizmus, realizmus-valóságirodalom.

²⁵ A következő két bekezdés mellett a margón függőleges, ceruzával húzott vonal és felkiáltójel.

²⁶ Innen törölve: „lesz”.

élcsapata menetelünk vagy repülünk. *E menetelés, e szilárd kiállítás, e helytállás, e küldetés káprázata és a valós helyzet közé bizony mélyenszántó pátoasz szükséges ahhoz, hogy ne vegyük észre, az Európába kiáltott szó olyan műkedvelői színtről hangzik, hogy már-már tragikomikus.*

Egy ilyen helyzetben az irodalmi hagyományok nem véletlenül kapnak nagyobb hangsúlyt, mint maga az irodalom. Egy ilyen helyzetben maga a hagyomány olyan illúziók és mítoszok tárháza lesz, melyből maga a tényleges hagyomány, a kritikusan szelektált és értelmezett, a folyton át- meg átértelmezett²⁷ száműzetik, s helyét átadja a minden irodalmi megnyilvánulás, vagy ennek szánt *valami* mértéktelen *felértékelésének és raktározásának*.

Tudom, tudom... nem véletlen, hogy így alakulnak a dolgok. Tudom azt is, amikor lehetőség nyílt rá, más formában is megfogalmazódtak dolgaink. Ám mindezek ellenére sem tartom helyénvalónak, hogy a szűk helyiségbe szorított ember [a] helyzetét a maga eredményeként tüntesse fel, és tehetetlenségét, tétlenségét erényként értelmezze. Hogy azt a műkedvelő szintet, melyet irodalmunkra és kultúránkra jó pár éve ráeröltetnek, azt ne kényszerű helyzetünként, hanem profiszintünként értelmezzük. Hogy ráadásul ebbe még valami küldetésszerű szerepet is belevetítsünk.

Félek, hogy ez már nem a „sematizmus háttersugárzásának” a kérdése, legalábbis ma már nem. *Ez bizonyos dolgoknak az egymástól való helyes elválasztásának a kérdése.* Hogy ne essünk újra és újra mindig ugyanabba a hibába, mely egyedüli gyakorlatként tájéunkon kétségbeejtő realitás, hogy a (még) létező dolgokba mint lehetőségekbe (!) minden problémánkat belegyűrjük. Mert az irodalommal ez történik. Igen, ez a „küzdés irodalma”. Közép-Európában ráadásul már több mint száz éve ez történik, így mint hagyomány tartatik számon: Közép-Európában az irodalomnak mindig politikai célokat (is) fel kellett vállalnia. A váteszszerep, az apostoli, a próféta szerep azonban nem helyettesítette és nem is helyettesítheti azt a józan gondolkozási rendet, mely a politika körébe a politikát, a kultúra körébe a kultúrát, a tudomány körébe a tudományt, az irodalom körébe pedig az irodalmat utalja stb., s ha egyik művelésére nyíltan módot nem talál, a másikon keresztül nem próbálja meg azt.²⁸ Ha politikai (vagy nemzetiségi) céljainkat (vagy mást) az irodalmi és kulturális célokkal keverjük, vagy megfordítva, azt a másik rovására tehetjük csupán, s morális indítékaink így ugyancsak megkérdőjeleződnek. A kivárás taktikája a támadásra várás taktikája, míg a józan felkészülés egészen más.

De ennél nagyobb veszély is fenyeget. Az irodalmi lehetőségek csak kinyilatkoztatásra, megfogalmazásra adnak alkalmat, nem nézeteink formálására. Így elég hamar bekövetkezhet, hogy egy kialakult eszmerendszer, amennyiben a megszólalás szűk lehetőségeire koncentráll, önmagát megújítani képtelen lesz, magyarán

²⁷ Innen törölve: „hagyomány”.

²⁸ A következő mondat mellett a margón két ceruzával húzott függőleges vonás.

elavul. Hogy mennyire reális ez a lehetőség, mutatja novellájában a színpadi betét eszmerendszere. Ott ugyanis ez szinte már anakronisztikus. Természetesen könnyű nekem ezekről ilyen hangnemben írni, hiszen érzelmileg stb. kevésbé kötődöm mindehhez, mint pl. Ön, akinek munkásságát máig áthatja.

A Fábry-féle koncepció, a vox humana, a hazánkul Európát megjelölő, lényegében egyetemesebb célok jegyében megfogalmazott kisebbségi elvi állásfoglalás mindaddig semmi kifogásolnivalót nem hagy maga után, amíg annak másik oldalát kritikusabban szemügyre nem vesszük,²⁹ nevezetesen, hogy kiindulási pontja ezzel egészen ellentétes, s lényegében a *nemzetiségi* létezés mint realitás és adottság elfogadásán nyugszik. Ez ugyanis politikai tekintetben lehet realitás, kulturális, irodalmi, sőt nemzeti tekintetben azonban már aligha. Fábry, talán mert mindig a magyar kultúra részének tudhatta magát, ezen ellentmondás feszítését és áthidalhatatlanságát nem érezte, nem is tudatosította. Ennek *későbbi* nem tudatosítása azonban egészen deformált önreflexióhoz vezetett, mely a kisebbségi irodalom és kultúra kialakítását, megszervezését és létezését az ismert problémák mellett nagyban meghatározta. Hozzájárultak ehhez,³⁰ sőt a legfontosabb szerepet játszották mindazok a körülmények, melyek az ún. nemzetiségi politikában öltöttek testet, ill. Magyarország részéről a nemzeti kisebbségek irányába[n] tanúsított magatartásban nyilvánultak meg. Az is igaz, Fábry mellett és után a kérdésnek igénytelenebb interpretációi talán több kárt okoztak, mint amennyit az elmélet önmagában hordozott.³¹ Még magát Fábryt is sikerült feje tetejére állítanunk: azt, amit ő egyedüli lehetőségnek tekintett (Európa) a helyzetünkben való feltápáskodáshoz, ma erkölcsibizonyítvány-szerű jelszónak használjuk, azt, amit ő természetesnek vélt, hogy csak egy és oszthatatlan magyar irodalom van, hogy a kisebbségi irodalom szerves része ennek, azt mi még el is utasítjuk, s ami számára kényszerű helyzet volt egész élete folyamán, azt mi legfőbb célkitűzésünké tesszük, hogy „nemzetiségi” irodalmat műveljünk. Olyan ez, mint az a nemzeti irodalom, amelyik az egyetemes irodalomtól szándékosan elhatárolja magát, és saját normái közt akar nagyot alkotni. A mi kisebbségi (nemzetiségi) irodalmunk valahogy így viszonyul a nemzeti irodalomhoz, ráadásul szellemi potenciálja mértéktelenül kisebb ehhez, így szükségképpen átlagszintje valahol a műkedvelői szint körül állapodik meg, jelesebb képviselői pedig valahol a magyar irodalom átlagszintjét „verik”. És Európa? Ha valakinek majd sikerül kibújni e bűvös körből, az majd esetleg elindulhat e „szűknek vélt közeliből a nagyoknak remélt távoliba”.³² Azért van egy óriási nagyok nevezhető előnye is e helyzetnek: hogy bizonyítványunkat magunk írhatjuk meg!

²⁹ Körülbelül inentől a következő mondat végéig függőleges ceruzavonás a margón.

³⁰ Innen törölve: „talán”.

³¹ Innen törölve: „Így”.

³² Idézet az itt tárgyalt novellából: Dobos, 1986. 582.

Nem tudom, miért, de számomra ijesztő az a mód, ahogy előszeretettel szeretjük magunkat specifikálni, különleges szerepekkel és funkciókkal felruházni (pl. specifikus kulturális igények, mit ne mondjak: Hídszerep stb.), olyanokkal, amelyek egy egészséges szemléletű irodalom esetén természetes, automatikus valamik, igényesebb irodalmi közegben még hatékonyabban is kielégíthetőek,³³ melyek éppen azáltal válnak problematikussá (nyüggé), hogy egyedüli célunkká avatjuk őket.

Persze mindezek gyökerei mélyebben keresendők. Ezekre itt csak jelzésszerűen van alkalom beszélni. [Sic!] A létező kultúrpolitikai gyakorlat, a létező „nemzetiségi politikai” gyakorlat, riasztó adottságok ezek, de számomra ennél még riasztóbb az ezekre reakcióként létrejött úgymond „nemzetiségi” szemlélet.

Sokat gondolkoztam azon, mit is jelent ez a fogalom[:] *nemzetiség*. Ez ugyanis egészen új keletű fogalom,³⁴ tudtommal alig húszéves. A *nemzeti kisebbség* fogalmával látszólag szinonim, amennyiben (grammatikailag) ugyanazt a jelenséget jelöli. Azonban a nemzetiség fogalma, túl azon, hogy hivatalosan (grammatikai) szinonimái töröltettek, többet jelent ennél. Egy helyzetet konstatál, sőt³⁵ szentesít, elvágva annak a lehetőségét, hogy e helyzet egyszer (vagy olykor) alapjaiban lehessen felülértékelhető. A nemzetiség mint létforma (azt már nem merném mondani, hogy nemzeti létforma, az ugyanis a nemzeti kisebbségé), egy olyan magatartás kifejezője, melynek (természetesen) előbb nincs lehetősége, majd nem tud, s végül nem is akar helyzetéről tudomást venni. (Ebben különbözik a múlt századi „nemzetiségtől”, még ha érték kategóriaként vele rokonságot is mutat az alárendeltség kifejezésében.)

Egy kényszerű helyzet erénnyé kovácsolása. Teszi mindezt annak ellenére, hogy nem „más ajkúként”, hanem más nemzethez tartozóként tartják³⁶ számon. Néha attól félek, egyszer (mert ugye a jog meglévő társadalmi gyakorlatot rögzít) átírják nemzeti hovatartozásomat magyar nemzetiségire. Ennek veszélye már csak azért is³⁷ fennáll, mert hivatalosan³⁸ is a *nemzetiségi tudat* formálásán van a hangsúly, s nem a nemzetin. (Persze hamarabb fogják azt *másra* írni – ez a gondolat így csak amolyan csüggedt humor lehet.)

De a probléma adott, és e „nemzetiségi lét” szorítása, a hozzá fűződő eszmekör szorítása érezhető. Ugyan, mondhatnánk, a *mai* helyzetben, amikor az adott lehetőségek szűküléséről kell naponta tehetetlenül tudomást venni, *még ez is sok*. *Ezt azonban még gyakorlati útmutatásként, még önvédelmi megfontolásokból sem szabad megtenni, nem még elvi szempontból*. A pragmatista alapokon álló politika,

³³ A mondat második felére vonatkozó függőleges ceruzavonal a margón.

³⁴ Innentől a mondat végéig ceruzával aláhúzva, a margón lévő ceruzás kérdőjeltől kikövetkeztethetően nem kurziválás céljából.

³⁵ Innen törölve: „apoztrofál”.

³⁶ Innen törölve: „nyilván”.

³⁷ Innen törölve: „adott”.

³⁸ Ez a szó ceruzával aláhúzva, a margón bekarikázott ceruzás kérdőjel, nyilván arra utalóan, hogy a levél írója utóbb dokumentálódni akart, a „nemzetiség” valóban hivatalos jogi kategória-e.

mely³⁹ saját elvi kiindulási pontjaival ellentétben⁴⁰ cselekedik, többé ezen elvi alapjait nem tarthatja fenn, másokat és persze önmagát csapja be ezzel. Az a pragmatikus politika, mely elveit (kényszerű) gyakorlatához igazítja, nem politika többé, hanem helyezkedés, és elfogadás, és mértéktelen kiszolgáltatottság.

Remélem, az eddigiekből kiderült, hogy itt nem formai, nem „steril” esztétikai, elvont, filozofikus, sem nem terminológiai kérdések köré sorakoznak⁴¹ a problémák, bár néha ezeken keresztül kényszerülünk róluk beszélni (sajnos), hanem igenis nemzeti kisebbségi létünk és kultúránk alapvető kérdései köré. Ezen belül is aköré az eszmekör köré, mely kisebbségi önreflexiónk, az ebből fakadó gyakorlati teendőinket több évtizede meghatározza, melynek kritikus felülrértékelésére csak egyes részletkérdésekben került sor, és amely a legközvetlenebbül hatott irodalmi célkitűzéseink, irodalmi programjaink meghatározására.

Azért tartottam szükségesnek (néha még – az Ön által is egyébként sürgetett – „provokatív” megfogalmazásoktól sem riadva vissza) mindezek leírását, mert novelláj[ából], ennek (akár jelentéktelennek is felfogható) kis színészcsoportja,⁴² budapesti útja, maga a műsor, a pesti „kör” és ennek reakciói stb. nagyon erősen e „nemzetiségi lét” köré csoportosított eszmekör, a kisebbségi lét szűk medrével mintegy bocsánatot nyert műkedvelői kultúra és nem utolsósorban a mindezt átfogó és felvállaló írói magatartás *erénnyé ötvözését* olvastam ki. És azért is, mert kézzelfogható bizonyítékát láttam novellájában annak, hogyan értékelődik le az irodalom, ha azt más,⁴³ nem pedig irodalmi szempontoknak rendeljük alá.

Természetesen világos előttem, hogy novellája nem ma íródott, hogy valamikor a hetvenes évek elején íródhatott, legalábbis azoknak az éveknek az atmoszféráját idézi, hogy tehát „utóközlésről” van szó (ami akár becses „első” közlés is lehet), mindezek azonban mit sem változtatnak ítéleteimen, melyeket arra az időszakra is már aktuálisnak tartok.

Bár az Ön novellája kapcsán fogalmaztam meg mindezt, így az Ön személye kapcsán, mégis remélem, érzékelhető volt, hogy itt nemcsak a novelláról, és főleg nemcsak az Ön írói magatartásformájáról van szó.

A Grendel-vitában elhangzottak és rögzített[ek], az ott kialakult „vitaszellem” és „párbeszéd” ösztönzött levelem megírására. Mindezek folytatásának reményében,

baráti üdvözléssel

Tóth Károly

Vágsellye, 1986. szeptember 28.

³⁹ Innen törölve: „az”.

⁴⁰ Innen törölve: „tesz”.

⁴¹ Innen törölve: „fel”.

⁴² Innen törölve: „ennek”.

⁴³ Innen kihúzza: „és”.